

Nagy Olga

A népmesétől az oral history-ig

Több mint húsz éven át, az 1950–1970-es évek között a tündérmese gyűjtője voltam. Az első időben a Kolozs megyei Kisiklódon és Széken már olyan mesékkal találkoztam, amelyeket csak a gyermekeknek meséltek. Ez már az az állapot volt, amit Ortutay Gyula ilyen szellemesen jellemezett: „*a népmese leszállt a gyermekek közé*”. Ne csodálkozzunk: Nyugat-Európában már közel két évszázada ez az állapot uralkodott. Véletlen szerencse volt, hogy a különböző szokásokat, hiedelmeket gyűjtve rátaláltam olyan közösségekre, amelyekben a mesélés az ősi gyakorlat szerint még a *felnőttek meséje volt*. Másként szólva: a megbecsült mesemondó nem a gyermekeknek, de kizárólag a felnőttek számára mesélt. Mi ennek a magyarázata? – tettem fel magamnak a kérdést.

A tündérmese éltetéséhez az az archaikus, naiv világfelfogás szükségeltetett, mely a csodát nem szégyelli, sőt elhiszi. Hisz még az emberfeletti lényekben, tündérékben, sárkányokban, óriásokban; s főleg pedig abban, hogy valamikor volt egy egészséges és gyönyörű Rend, amelyben még az igazság győzött. Ez a felfogás abból a belső kényszerből alakult ki, hogy vigasz nélkül nem élhetünk, hinnünk kell a csodában! Abban, hogy a jó győzhet, a gonosz pedig megkapja büntetését. Ez valójában egyfajta mitikus alapállás, mely a vallásnak is alapját képezi.

Nos, ezt a felfogást találtam meg olyan archaikus cigányközösségekben, amelyekben a hosszú téli estéken szinte naponta folyt a felnőtt hallgatóság számára a mesélés. Az a néhány mesemondó, aki bizonyos alkotói készséggel, tehetséggel volt felruházva, a közös élő hagyományt tehetsége szerint alakította, színezte, gazdagította.

Közös volt a mesékben az, hogy a mese tündéri világát nem szállította le a valóság világába. Ellenkezőleg: a fantázia szertelen világa itt erénynek számított. Hiszen ez segített hallgatóinak abban, hogy elfelejtkezve a gonosz világról, megálmodhassák a szebb és igazabb világot.

Így találkoztam a Kolozs megyei Mérában, Szucságon, a Maros megyei Marosszentkirályon, Koronkán azokkal a tündérmesékkal, amelyek hozzásegítettek ahhoz, hogy a már degradált népmesék előzményeit is rekonstruálhassam.¹

A tündérmesék életének meghosszabbításához olykor a civilizatorikus és kulturális feltételek hiánya is hozzájárul. Miről is van szó? Még a hetvenes években a görgényi havasok csúcán, az úgynevezett vágterületeken fakitermelő munka folyt. Nos, itt a hosszú téli estéket az ideiglenes fabarakkokban összegyűlt munkások – mivel haza csak szombaton mehettek – kulturális és civilizatorikus eszközök, újság, könyv, rádió, televízió, mozi stb. hiányában

meséléssel, mesehallgatással töltötték el. Természetesen itt már nem felelhetek meg azok a mesék, amelyeket az archaikus mentalitású közösség még örömmel elfogadott. Ezek az emberek otthonukban, lent a völgyben olvastak, tévéjük volt, és még moziba is járhattak.

Így történt meg, hogy az itt elmondott és meghallgatott mesék – a valamikori tündérmesei hagyomány alapján – egyfajta sajátos, kalandos elbeszélésekké változtak.

Hogyan? A csoda csak akkor és úgy jelent meg, ha a valamikori tündérmesében *kulcsszerepet* játszott. Ám ezt is ésszerűvé kellett változtatni. Ezért például a hősnek az alvilágba való leszállását egy olyan vastag, több napon át készült rendkívül hosszú kötél segítette, amelyet egy csigaszerkezet működtetett. Ennek segítségével húzták fel társai a megszabadított királylányval együtt a hőst. A hősök már nem táltos lovon repültek, hanem autón, vonaton, sőt repülővel is „utaztak”. A mese hősei jártak a bárba, kocsmába, s ott olykor olyan verekedés tört ki, amilyent a mesélők otthon amerikai western filmekben láttak. S mindezek pedig nem egyfajta valóság feletti világban – az Óperencián innen és túl – történtek, hanem nagyon is meghatározott s megjelölt helyeken: a szomszédos falvakban, városokban, amelyeket a mese hallgatói jól ismertek.

Mindezek a valóság fölötti világot egy földi, sőt mindennapi világgá változtatták, amelyben tér- és időfelettség helyett *valóságos tér- és időjelzések* jelentek meg.

Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a mesét „elkihívó” tegyék, s egyben egyfajta kalandos, sajátos novellává változtassák.²

A TÜNDERMESÉK FORDÍTOTT VILÁGA

Az előző sorokból azt a téves következtetést vonhatnánk le, miszerint a tündérmese éltetése kizárta volna a mindennapok, hétköznapok realitását. Ezért sietve tegyem hozzá: a tréfás mese – melyet a néprajztudomány egyfajta „fordított világnak” is nevezett – valójában a mese leszállítása volt a mindennapok világába. Egyfajta sajátos realizmus, mely – a jelenségek elmentmondásosságának köszönhetően – megfért, sőt együtt élt a tündérmese csodát ábrázoló világával. S hogy mennyire együtt élt a tündérmesei csodával, hadd emlékeztessenek arra, hogy Berze Nagy János típuskatalógusa a *Tréfák* című III. nagy fejezetében 1200–1964-es típusszámokkal a legkülönbözőbb tréfásmesék jelentkeznek.³ A Berze Nagy János osztályozta tréfák egyfajta szatírák, paródiák, valóban azokat a nem hősöket gúnyolják ki, akik így vagy úgy eltértek a paraszti értékrendtől, tettükkel neveltségessé váltak. Ám mivel még mindig a mese világát gazdagították, ezek a csúfolódások nem bizonyos emberekre vonatkoznak – miként a későbbiekben az igaztörténetek kapcsán látni fogjuk –, hanem mesei jelképekben fejeződnek ki. Egyben pedig – miképp a típusszámok is bizonyítják – a kigúnyolandó való-

ságnak, mindennapoknak oly széles skáláját képviselik, melynek külön és mély elemzése magának a paraszti társadalomnak az *észjárását, felfogását, világlátását leplezi le*. Tehát bátran mondhatjuk: a mesei stíluselemek használatával valójában a realizmus kért szót ezekben a tréfákban. S hogy a kettő, a tündérmese mint egyfajta vágyirodalom hogyan fért meg a valóság nagyon is gúnyos, olykor cinikus leleplezésével? Mindez az emberi lélek ama ellentmondásosságából következik, mely a történelem során az emberiség eszmei világában mindig párhuzamos volt; a vágyott és megálmodott eszmei világ óhatatlanul szembesült a valóság nagyon is lehangoló realitásával. Másképpen kifejezve: a szent és a profán minden időben egymás mellett élt. Akár úgy, hogy egymással szembefordult, akár pedig úgy, hogy észre sem véve, álcázottan egybefonódott.

A realizmus betörésének tekinthetjük a csali- és a hazudozó meséket is. Hiszen ezek valójában a csodás történetek paródiái. Gyakran azokat csúfolják ki, akik még hishetnek bennük. Ugyanez hozza létre azokat a gúnyos meséket, a tündéri világ paródiáit, melyek a csodában hívőket a tréfa köntösében gúnyolják ki.

A tündérmese és a tréfás-mese együttélését bizonyítja az is, hogy a tündérmesék továbbélhetőinek repertoárjában is jelen vannak. A görgegyüvegcsúri Jakab Istvánnak például – aki a tündérmese kiváló éltetője volt – 256 darabból álló repertoárjából 152 a tréfás mese. A tréfák – bár a kicsúfolandó és kusza valóságot veszik célba – nem mondtak le a mesei jelképekről, metaforákról. Szatirikus és parodisztikus éllel a paraszti valóság mindennapjait veszik célba.

A REALISTA NÉPI PRÓZA MŰFAJA: AZ IGAZTÖRTÉNET⁴

Az úgynevezett igaztörténetek műfaja a valóság erőteljes betörését jelenti a népi prózában. Jelenválóságukról a népi prózában már több jelzést is említhettünk. Illyés Gyula is jelzi jelenlétüket a *Puszták népében*.⁵ Vagy utalhatnak S. Dobos Ilona *Az igaz történetek műfajának kérdéséről* című művére.⁶

Hogyan találok az igaztörténetekkel?

Győri Klárával akkor ismerkedtem meg, amikor szenvedélyesen gyűjtöttem a tündérmeséket. Természetes, hogy őt is faggattam, kérleltem, mondjon tündérmesét. Ám minden noszogatásom dacára csak 10 mesét tudtam belőle kicsiholni. Pedig azt is tudtam – s ezért is fordultam Győri Klárához – az ő apja a századfordulón még híres mesemondó volt, aki téli estéken nem a gyermekeknek, de a szomszédoknak mesélt. Ő pedig, bár apja aludni küldte, meghallgatta összes meséit. Akkor hát? Miért csak tízet mondott el? – faggattam. Válaszából az derült ki, hogy az asszonyok visszautasították azokat a meséket: „*Ó, már ne hazudozz, mert mi azt nem hishetjük!*”... Ezt később így fejeztem ki: „*a realizmus betört a népköltészetbe!*” Ez a magyarázata

annak, hogy Győri Klára, aki több évtizeden át volt a fonó gazdája, egyben mesélője, arra kényszerült, hogy a fonóbelieket a faluban megesett, kirívó, kigúnyolandó történetekkel szórakoztassa. Ezek eredete már a közelebbi vagy a távolabbi múltra vezethető vissza. Másszóval már részei voltak a széki hagyománynak. E történeteknek – igaz voltát hangsúlyozva – olykor a szereplői is megnevezettek!

Vizsgáljuk meg az igaztörténeteket közelebről is: milyen szociológiai, szellemi háttér húzódik meg mögöttük? Induljunk ki talán abból, hogy a hagyományos paraszti közösségekben az etikai szabályok igen kategorikusan fogalmazódnak meg. Helyes az, ami a hagyományban öröklődött. A hagyományos magatartás mindenben érvényesül: viseletben, szokásokban, erkölcsi hozzáállásban. Miért? Mert a hagyomány „szent”. Viszont ami ettől eltér, az erkölcstelen, romlott, megbélyegzett. S minél zártabb egy közösség, a szigorú szabályok annál jobban kialakulnak.

Ha a történeteket figyelmesen elemezzük, az is kiderül, hogy olyan esetről van szó, mely széki viszonylatban is egyedi, különös. A pletyka valójában folklór: egy-egy kirívó esettel kapcsolatban a közösség hozzáállása, magatartása fejeződik ki. Hiszen a mindennapi dolgokról, a megszokottól, a közösségi magatartástól el nem térő dolgokról nincs mit beszélni! Viszont aki eltér a megszokottól, az íratlan erkölcsi kódex szabályaitól, aki nem üti meg az átlagos képességek mértékét, az alkalmas arra, hogy beszéljenek róla, erkölcsi ítélezés, gúny, tréfa tárgyává váljék.

IGAZTÖRTÉNETEKBŐL NÉPI ELBESZÉLÉSEK

A széki Győri Klárának köszönhetem, hogy e közszájon forgó igaz történetek sajátos és egyéni alkotássá, nevezzük így: népi elbeszélésekké változhattak. Mi segítette Győri Klárát ahhoz, hogy az igaztörténeteket rangos népi elbeszélésekké avassa? Hisz ezekben már nem a megtörtént esetek valós elbeszélése, hanem az alkotó tehetség hozzájárulása a döntő. Ez történt azokkal a széki igaz történetekkel, népi pletykákkal, melyek – a széki fonó mesélője, Győri Klára által – rangos népi elbeszélésekké nemesedtek.

Nézzük meg közelebről azokat a tényezőket, amelyek közrejátszottak ebben a műfaji változásban! Kezdjük talán azzal, hogy ezeket a történeteket, mivel – miként erről már volt szó – a meséket a fonóbeliek visszautasították, Győri Klárában élt a becsvágy, hogy a fonóbelieket továbbra is szórakoztassa. Ne felejtjük el, hogy a megnyilatkozási kényszer minden alkotóban benne van. Nos, Győri Klárát a szóbeliségen belül ugyanez a kényszer készítette, hogy részben a már hagyományozódott igaz történeteket, részben pedig a már jelenben történt egyfajta pletykákat *elbeszélésekké varázsolja*. S ez elbeszélésekben már nem is az egyedi történet valódi háttere volt a fontos, hanem a szokásjog nevében s törvénye szerint az kapott hangsúlyt, hogy a történet erkölcsi tanulságot, sőt jelképes üzenetet is hordozzon.

S ez már a továbblépést jelentette. De hogyan is történhetett meg ez a bizonyos műfaji változás? S tegyük hozzá, nem is akárhogyan, hanem magas esztétikai szinten! Ehhez bizonyára nagyban hozzájárult az is, hogy amikor én ezeket az elbeszéléseket magnóra rögzítettem, Győri Klára kész és kialakult repertoárja már több évtizedes „múltra” tekinthetett vissza. Hiszen a már-már más generációhoz tartozó fonóbelieknek ezeket az elbeszéléseket több évtizedes gyakorlattal mesélte el újra és újra. S az újramesélés során már nem az a bizonyos sietős, lineáris elbeszélésmód volt a jellemző, hanem a részletező, mely az eset körülményeit éppúgy jellemezte, miként a történet szereplőinek párbeszédeit: az elbeszélőnek az eset kapcsán való közösségi reagálásokat. Ehhez a tehetséges alkotó képzelete is hozzájárult, és nem utolsósorban a becsvágy, hogy elbeszélései megörvendeztessék, olykor megnevettessék a hallgatókat.

* * *

Az eddigiekben a valamikori „pletykakrónikának” népi elbeszéléssé válásában az esztétikai szempontot emeltem ki: azt a művészi többletet, melyet a történeteknek az alkotó egyéniség ajándékoz. Hadd emeljem ki ezúttal azt a szociográfiai értéket is, melyet ezek az elbeszélések képviselnek, hiszen ezek a falu igazi megismeréséhez vezetnek. S mindezt egyfajta szintézis keretében.

Ezek az elbeszélések *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és népi elbeszélésekből* címmel jelentek meg. (Hadd jegyezzem meg, hogy a „tréfák” kifejezés csupán arra utal, hogy bizonyos történetek a gúny és a szatíra eszközeivel csúfolják ki a paraszti morál ellen vétőket.) A történetek túlnyomó részében a szereplők név szerint idéződnek meg. „Szék város, nagyközség” mutatkozik be kendőzetlenül, ellentmondásokban gazdag nyerseséggel. Gyermekkortól a halálig kíséri el e kötet a közelmúltbeli széki embert az élet meg nem szűnő „rendje” szerint. Mély ösztönösség, gyermekkori szorongások, elfojtott vágyak és indulatok éppúgy jelen vannak, miként az ezzel járó későbbi lelki nyomor – írtam jelzett kötetem bevezetőjében.⁷

A 251 darabot képviselő kötetben mindössze 13 olyan népi tréfa van, melyek nem Győri Klárától származnak. Ám néhány kivételtől eltekintve ezek is a széki igaztörténetek továbbléléséből keletkeztek.

ASSZONYOK VALLOMÁSA

Külön műfajt alkotnak azok az asszonyi vallomások, melyek természetüknél fogva soha nem váltak hagyománnyá. Hiszen olyan megrendítő személyes vallomások ezek, amelyeket talán egy nagyon bizalmas asszonytársnak lehet elmondani. Sajátosságukat az is fokozza, hogy ezeket a nagyon intim vallomásokat olyan tökéletes epikus készség jellemzi, amely

által a személyes történeteket a népi szóbeliség rangos, reprezentatív műfajává avatják.

Ilyen elbeszéléseket az *Asszonyok könyve* című kötetemben közöltem. Már az *Népi elbeszélések* alcímben jeleztem a történetek rangos műfaját.⁸ Úgy érzem, ha a népi epikát elemezzük, ezekről is meg kell emlékeznünk, még ha oly nagyon rendhagyó műfajt képviselnek is. Ez elhatározástól még az sem tántoríthat el, ha arra gondolunk, hogy ilyen nagyon *intim jellegű*, nagyon *személyes vallomások* nem képezték a népköltészeti vizsgálat tárgyát. Ám mégsem tehetünk úgy, mintha nem is léteznének, hiszen elemzésük hozzásegít ahhoz, hogy olyan mélyről jövő leszorított vágyokról, fájdalomokról vegyünk tudomást, melyek olykor álcázott formában – máig létező asszonyi diszkriminációról – megrendítő tanulságot jelentenek. Ugyanakkor az asszonyoknak a paraszti társadalomban betöltött helyzetéről, szerepéről is vallanak.

Mentségemre, hogy ilyen nem hagyományos elbeszélések rögzítésére, sőt kiadására vetemedtem, hadd mondjam el, minnek is köszönhetem ezt az új felfedezést.

A 94 darabot kitevő kötetben György Zsuzsa kolozsi parasztasszonynak nem kevesebb mint 70 gyönyörű elbeszélése szerepel. A vele való találkozásom késztetett, sőt kényszerített arra, hogy tudomásul vegyem: ezek az elbeszélések is a népi epika részét képezik.

Tehát a történet. A korán özvegyen maradt kolozsi György Zsuzsa – aki három gyermekét egyedül nevelte fel, s mert szerelmi házassága a férje szülei részéről a teljes meg nem értést, sőt kitagadást eredményezte, arra kényszerült, hogy kolozsvári tömblakásunk, lépcsőházain takarítónői szerepét is felvállalja. A negyedik emeleten lakván, tőlem vitte a vizet, hogy lépcsőházunkat felmossa. Egy téli napon megkérdeztem tőle, mikor indul Kolozsra a reggeli busszal ide Kolozsvárra. – Ó – mondta –, nagyon korán, mikor a hajnal megütötte az eget. – Hisz akkor még sötétség van! Nem fél? – kérdeztem. – De igen. Valamelyik nap olyan furcsa ember került mellém, hogy erősen megijedtem. Olyan hosszú volt, mint egy nyári nap.

Ilyen és ehhez hasonló képes, olykor metaforikus beszéde sugallatokat, hogy munka után a busz indulásáig jöjjön be hozzám, és egy kis kávé mellett elbeszélgetünk. Így kezdődött ez a beszélgetés, mely az évek folyamán csodálatos elbeszéléseit eredményezte.

Próbáltam kielemezni elsőben a magam számára: mivel magyarázható az elbeszélések oly tökéletes, művészi szerkezete és elbeszélő stílusa, mely – jóval a kötet megjelenése után, 1999-ben egy olyan film elkészítéséhez járult hozzá, melyben a szövegeket – minden változtatás nélkül – hivatásos színművészek egyfajta drámai alakításban adhattak elő.⁹

Az első magyarázat, melyet évek során a György Zsuzsával való sűrű találkozás alatt kialakítottam, így fogalmazható meg: a lélek mélyére taszított fájdalomnak fel kell törniük, és felszínre hozva el kell mondani őket. Erre tanít a csodálatos jungi elmélet. S ez – úgy érzem – magyarázat arra, hogy

hosszú hónapokon át rendre-rendre elmondta az átélt szenvedéseket. De mivel magyarázható a szenvedéseknek oly árnyalatos, gazdag színekben való megjelenítése? Talán nem túlzok, ha azt állítom, az asszonyok érzelmi beállítottsága, az érzések mélyebb átélése szintén hozzájárul ehhez.

Végül és nem utolsó sorban: György Zsuzsa személyében újból egy alkotó asszonnal találkoztam, aki szenvedéseit nem akárhogyan, hanem a művészet eszközeivel volt képes megfogalmazni.

VIZSGÁLATRA ÉRDEMES FORRÁSOK: ÉLŐ SZÓBELISÉG

Végül hadd beszéljünk az úgynevezett élő szóbeliségről, melyet – az egyének nagyon is szubjektív megnyilvánulása által – nem a műfajiség, még csak nem is a közösségi hagyomány jellemez. Ám ennek ellenére a néprajzkutatás számára igen fontos vizsgálandó tárgyat képvisel. Miért?

Több tudósi vélekedés vall arról, hogy az élő beszéd kiválóan alkalmas a népi szemlélet vizsgálatára. E. Sapir szerint az élő beszéd vizsgálata nemcsak a közösség, de a személyiség vizsgálatára is alkalmas.¹⁰ Amikor Jakobson a beszéd „nyelvészociológiai vizsgálatát” javasolja, valójában az *élő beszédre*, arra a bizonyos oral historyra céloz, amely az élő szóbeliség alapja.¹¹

Az élő beszédet dicséri Csoóri Sándor is, aki „*a gyepől nélkül világgá futó mondatokat*” így határozta meg: „*Egyetlen igazi műfajuk van: az élő beszéd...*”

Ezek után hadd valljak arról, hogyan találkoztam én ezzel az élő szóbeliséggel. Amikor a hetvenes években kiváló havadi értelmiségiek egy csoportjával Havad község társadalomnéprajzi monográfiájának elkészítését tűztük ki vizsgálatunk tárgyául, a magam fejezetének vizsgálata kapcsán mindinkább meglepődtem azon, hogy a kérdésekre kapott válaszokban mennyi a mellébeszélés, az elkalandozás. Szerencsére a kérdéseket és a válaszokat is magnóra vettem, s még nagyobb szerencsémre a válaszadó „adatközlőt” nem szakítottam félbe. A gyűjtő például egy anyát arról faggat, mikor és milyen körülmények között választja el csecsemőjét. A válasz így kezdődik: „*Amikor Jolánkámat elválasztottam...*”, majd következik a történet. Miért vitte el kicsinyét édesanyjához, hogy leszokjon a szopásról? Mit tanácsolt neki az anyja? Hogyan szoktassa rá az ételre? Végül is, hogyan sikerült megoldani az abból származó gondokat?

Ha arra kértem, beszéljen az életéről, a havadi Zsuzsi néni gyönyörűszép kerek történeteket, elbeszéléseket mondott el a szolgaság éveiről; majd kérdés nélkül több történettel is példázva arról emlékezett, hogy az öregekkel való együttélés milyen keserves, hogy ő és a férje csupán ingyen szolgálai voltak az öregeknek. Míg azok éltek, ők semmire sem mentek, mert ők, a fiatalok dolgoztak, az öregek meg pazaroltak. Hangja szenvedélyes és indulattal teli, és ettől a népi próza remeklésévé változik.¹²

E mellébeszélésnek volt még egy másik tanulsága is. Említett kötetemben e „mellébeszélések” *Férfiak emlékeznek és Asszonyok emlékeznek* címmel két külön ciklusba szerveződtek. Mindkét ciklusnak azonos alcíme van: *Források nemcsak pszichológusok számára*. Így derült ki az a számomra is döbbenetes felismerés, hogy a férfiaknak a rákérdezés nyomán felelevenített emlékei csupa happy end-es történetek. Hisz a háború, a katonai szolgálat, sőt a hadifogság felelevenített emlékei is azt illusztrálták: bármilyen nehéz volt, ők valamiképpen szerencsések (ügyesek?) voltak, s így megmenekültek... Ugyanakkor az asszonyok emlékei, melyek *Az asszonyok emlékeznek* című fejezetbe szerveződtek, más-más asszonyoktól ugyan, „*mintha valamilyen átok alatt fogantak volna, szívszorítóak, lesújtóak, tele vannak lemondással, fatalista belenyugvással. És persze, hiányzik belőlük mindenfajta sikerélmény*” – írtam az illető kötet bevezetésében. Így kényyszerültem arra, hogy feltegyem magamnak a kérdést: honnan hát ez a visszafogottság? Az örömmek e teljes hiánya? A képtelenség arra, hogy az élet eseményeiből kiválasszák és asszociálják azokat? Vajon ez a visszafogottság és nehézkesség az évezredek társadalmi kiszolgáltatottságból ered? A vigyázatnak és a fegyelmezettségnak micsoda kálváriáját járják meg a beljük oltozott életöszön ellenére?

Amikor e válaszokat lejegyeztem, majd egybevettem, meglepődve tapasztaltam, hogy e gazdag anyag érdemes az elemzésre: népismeretünk fontos forrása lehet. A mellébeszélések által így nyert szövegek nem struktúráltak, s mert improvizációk, nem is csiszoltak, s bár egyéni vélekedések, egészükben mégis egy közösség gondolkodásmódját, érzésvilágát közvetítik. Vallomássá pedig azáltal válnak, hogy magától a beszélőtől sem érzékelve vallanak mélyről jövő, olykor leszorított indulatokról. Ezáltal mindig többet sejtetnek, mint amit a beszélő elmond. Mert – ahogy mondják – szó szót hoz ki, s mert maga a beszélő sem tudja, hogy egyik szó után melyik lesz a másik.

Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy nem mindenik válasz epikum értékű. Ám az alkotó típusú adatközlő válaszai a népi epika sajátos műfaját képezhetik.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

E csupán jelzésértékű beszámoló nem térhetett ki a bonyolult és nagyon differenciált népi epika több belső kérdésére, összefüggésére is. Egy azonban – reményem szerint – biztosan kiderült: az a gazdag és reprezentatív jelentkezés, mely a népi epika palettáját jellemzi. Hiszen a tündér- és tréfás mesék mellé felsorakozó igaztörténetek, illetve népi elbeszélések, majd az élő szóbeliség nem egy remek jelentkezése jól bizonyíthatja szóbeliségünk gazdagságát, szépségét. Egyben azt is, hogy a népi epika eme darabjai, művészi értékük mellett – segítségül hívva a szociológia és szociálpszichológia

tanulságait is – elvezethetnek a népi gondolkodás, érzésvilág, értékrend árnyalt és mély ismeretéhez is.

LEVELEZÉSEMBŐL

Az 1972–78 között hozzám írt 183 levélből válogattam az alábbi leveleket¹⁹, melyeket magyarországi (még nem „anyaországi”!) tudósok, kollégák, barátok írtak, s melyek – közvetlenül vagy közvetve – a néprajzi kutatómunkámmal, főleg az előbb felvetett kérdésekkel kapcsolatosak. Dokumentum értéküket nem csupán az adja, hogy ebben az időszakban a néprajzvizsgálat elkötelezettjeit milyen kérdések foglalkoztatták, hanem az is, hogy akkor íródtak, amikor a személyes találkozások oly gyérek, olykor megvalósíthatatlanok voltak.

Az alábbiakban – helyszűke miatt – mindössze Ortutay Gyula budapesti professzornak, Ferenczi Imrének, a szegedi egyetem professzorának, valamint Erdélyi Zsuzsannának, az archaikus imádságok nagyhírű gyűjtőjének leveleit közlöm. Az egyes levelekhez szükséges háttérinformációkat a levelek utáni jegyzetekben teszem közzé.

Ortutay Gyula budapesti professzor levelei

1.

Budapest, 1972. szeptember 14.

Kedves Nagy Olga!

Kedves Vőő Gabriella!

Megkaptam megtisztelő, kedves levelüket, s bevallom, őszinte örömet okozott nekünk. Talán tudnak arról, hogy az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény első kiadásától kezdve a magyar kutatás a mesekutató személységet és a mesehallgató közösséget a középpontba állította, tehát bennünket az Önök gyűjtése nagyon is közelről érdekel. Szó lehetne arról tehát, hogy az ÚMNGY sorozatban adjuk ki az Önök kötetét, ha a két kiadó között erre megállapodás létesül. Az ÚMNGY sorozat köteteit a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadója adja ki. Igyekszem minél hamarabb a kiadóval megbeszélni az Önök tervét, és akkor erről értesítem Önöket. A mi Kiadónk is fölveszi az Önök által jelzett, ugyancsak Akadémiai Kiadóval a kapcsolatot. Azt hiszem, ez lenne a legjobb megoldás, minthogy a két Akadémiai Kiadó a kulturális egyezmény értelmében is együttműködhet. A kötet vázlattevét különben érdeklődéssel olvastam, s nagy örömmel várom a lektori munkát, amit úgy is el kell végezmem, ha az

Önök munkája közös kiadásban, illetőleg a mi sorozatunkban is megjelenik.

*Sok szíves üdvözetet küld
őszinte hívük
Ortutay Gyula*

Nota bene: Közben beszéltem az Akadémiai Kiadóval: szívesen vállalják a közös kiadást. Kérjük, hogy forduljon hivatalos levéllel az MTA Kiadóhivatal exportosztályához a román Akadémiai Kiadó, és a közös kiadvány megvalósul.

2.

Budapest, 1972. október 23.

Kedves Olga!

Megkaptam második levelét is, és most csak annyit írok, hogy nagy érdeklődéssel várom akár az Önök hivatalos levelét, akár a Kiadó hivatalos levelét is. Annyit közölhetek még, hogy nálunk az Akadémia I. osztálya az Önök javaslatát örömmel fogadta, tehát magyar részről nem lesz semmi ellenzés, vita a kiadást illetően. Mi várjuk a román fél hivatalos értesítését. Azt hiszem, az természetes, és erről külön beszélnem sem érdemes, hogy a gyűjtők, Önök figyelembe veszik a sorozat szerkesztőjének, tehát jómagamnak észrevételeit. Én valóban örülnék, ha munkájuk sorozatunkban megjelenne. A cigánykérdés nem probléma, az ezzel kapcsolatos tájékoztatást Önök a bevezetőben bizonyára megírták⁴.

*Sok szívélyes üdvözetet küld
Ortutay Gyula*

3.

Budapest, 1973. március 2.

Kedves Asszonyom!

Február 22-én kelt levelét megkaptam: idejében érkezett. Ma délután lesz az Ethnographia szerkesztőbizottsági ülése. Beszélünk a témáról, és Földes László fogja értesíteni hamarosan a Szerkesztő bizottság meggyőződésem szerint kedvező döntéséről.

Megküldött tanulmányát hálásan köszönöm – én nem vagyok ellensége a népszerűsítésnek. Szeretném felívni a figyelmét, hogy az Önök tervezte Jakab-kötet nálunk leghamarabb 1975-ben jelenhetne meg. Erre föl kell hívnom a figyelmét. Bár úgy emlékszem, írtam erről. Sorozatunkban jó néhány más tervbe vett kötet is szerepel.

*Sok szívélyes üdvözetet küld
Ortutay Gyula*

4.

Budapest, 1974. március 15.

Kedves Olga!

Szép tanulmányának megküldését és kedves dedikációját hálásan köszöni és őszinte szeretettel üdvözli

Ortutay Gyula

Nota bene: Mi van a mesegyűjteménnyel.

5.

Budapest, 1974. április 26.

Kedves Olga!

Engedje meg, hogy ha lassan is, de növekvő levelezésünk erre a megszólításra bízasson. Örülök a jó hírnek, hogy értékes gyűjtésük az Editura Academiei⁴⁵ kiadásában fog napvilágot látni. Azon csak mulattam, hogy a késedelmet ilyen lelkiismeretesen magukra vállalják, de annyi bizonyos, hogy Bukarestben talán hamarabb jelenik meg, mint minálunk Budapesten.

A Kritерion kötetet nagy örömmel várom, és már előre is köszönöm.¹⁶

Őszintén remélem, hogy Budapesten vagy Helsinkiben találkozunk.

Sok szívélyes üdvözetlet küld

Ortutay Gyula

6.

Budapest, 1974. november 22.

Kedves Olga!

Egyszerre írom Magának és Vőő Gabriellának ezt a levelet. A levélnek csak egy hibája van. Kötetüket ma kaptam meg, és éppen hogy átnézhettem, örvendezve és egy kicsit irigykedve is, hogy jómagam annyi év óta fektetgetem gyűjtéseimet. Hiába, egy ember az csak egy ember.

A nagy tanulmányukba is csak belelapozgattam, és őszintén örültem annak az áttekintésnek, amit Jakab István teljes mesekincséről adtak, meg a falu mesemondóiról adott áttekintésnek is. Ez is további lépés előre a mesekutatásban!

Őszinte örömmel gratulálok, és igyekszem is mihamarabb elolvasni teljes egészében kötetüket. Arra nem gondolnak, hogy az egész meseanyagot ki kellene adni. Én a javaslatomat változatlanul fenntartom, csak a Maguk megfelelő engedélye kell hozzá.

Sok szeretettel üdvözli mindkettőjüket

Ortutay Gyula

7.

Budapest, 1975. május 7.

Kedves Nagy Olga!

Kovács Ágnessel beszéltem meg levelét, és bevallom, sokat töprengtem, mit is válaszoljak. Nem valószínű, hogy én három helyen is kérem különböző román vezető szervekél az Önök műve kiadásához az engedélyt. Ezt az engedélyt Önöknek kell megszerezniük. Abban az esetben, ha az engedély megvan, akkor mi természetesen szívesen vállalnánk a nagy munka kiadását. De itt Önöknek kell előbb lépni egyet, helyesebben nem is egyet, hanem hármat.

Kérem, írja meg, hogy ez megfelelő-e az Önök számára vagy sem.

Igaz tisztelettel és szeretettel

üdvözli mindkettőjüket

Ortutay Gyula

8.

Budapest, 1975. június 17.

Kedves Olga!

Levelét őszinte örömmel olvastam, s minthogy az elmúlt napokban Kolozsvárt jártam, bevallom, azt reméltem, hogy a kolozsvári ünnepi ülésen (Apáczai Csere János) találkozunk, és ott szót válthattunk volna. Én sajnos annyira be voltam fogva, hogy egyéb időm a találkozásra és a keresésre nem akadt. Most már csak azt kérem, hogy körülbelüli pontossággal jelezze a teljes kötet terjedelmét, tanulmánnyal, jegyzetekkel együtt stb., úgy összeállítva a terjedelmet, hogy az eddig közölt mesét és a rávonatkozó filológiai anyagot természetesen ne számítsa.

Ezután a továbbiakat mi intézzük.

Sok szívélyes üdvözetet küld

Ortutay Gyula

9.

Budapest, 1976. április 27.

Kedves Nagy Olga!

Ne haragudjon, hogy hosszú idő óta nem válaszolok. A következő megállapodásra jutottunk Kovács Ágnessel. Első helyen javasolnánk Filep Istvánné anyagának kiadását. Ilyen típusú kötetünk egy sincs még. Kérem, írja meg, hogy milyen ívterjedelmű Filepné – és milyen ívterjedelmű Czifra János anyaga. Különböztetve válaszom azért is késett, mert Kovács Ágnes várt bizonyos meseanyagot Magától.

Tehát Ágnessel való megbeszélésünk szerint először Filepné anyagát szeretnénk kiadni. Ha pontos tájékoztatót kapnánk az ívterjedelemtől, a

bevezető tanulmány és a jegyzetek terjedelméről, akkor tudnánk kiküldeni hivatalos felkérő levelet személy szerint Magához is, a Szerzői Jogvédő Hivatalunkon keresztül.

Kérem tehát mielőbbi szíves értesítését, és jó lenne, ha a várt meséket is megkapnánk.

*Válaszát várja és sok szívélyes üdvözetet küld
Ortutay Gyula*

10.

Budapest, 1976. május 27.

Megkaptam új kötetét¹⁷ és a nagyon megtisztelő kedves dedikációját is. Még nem olvastam el bevezető tanulmányát, de már a felénél tartok, és őszintén gratulálok a kötethez. Hadd mondok meg azt is, nem tanítványa már Maga senkinek. Maga is a tanítók rendjébe lépett, és sok jelentős új összefüggést derített fel, és értékes, következetes gyűjtőmunkájához külön gratulálok.

Kali néni életrajza is fájdalmasan szép olvasmány volt¹⁸, s ha egyszer eljutok odáig, hogy kiadhatom az öreg Lacza Mihály meséit, abban derűsebb életrajzi vallomások lesznek találhatóak. De ahogy a körösfői Péntek Jánosné is elmondta énnékem az életét, abból is csak azt látom, hogy nagyon nehéz volt a paraszti asszonyors. Péntekné különben a mai öregségét, a még élő férjét, a televíziós szereplését is, mind egy különleges, furcsa siratóban elsíratta. De hát nem erről akartam írni, hanem inkább arról, hogy csak buzdítsam a számunka készítenő kötetre, és mielőbb kapjunk végleges tájékoztatót terjedelemre stb. vonatkozóan – mint ahogy azt már egyszer megírtam.

Még egyszer nagyon köszönöm az értékes kötetet.

Sok szívélyes üdvözetet küld

Ortutay Gyula

Nota bene:

Miközben a könyvét olvastam, elfeledkeztem a leveléről. Most újjólag átnézve tehát azt írom, hogy kb. 950–1000 oldalas kéziratát örömmel várjuk.

Ferenczi Imre, a szegedi egyetem professzorának levelei¹⁹

1.

1972. II. 26.

Kedves Tanárnő!

Ne vegye mostoha viselkedésnek, hogy csak most válaszolok. Közben volt néprajzi gyűjtésem, nyomdai korrektúra intéznivalóm. Örömmel ol-

vastam meditáló sorait, s örömmel vettem s köszönöm eljuttatott tanulmányát. A Tiszatáj Szerkesztőségétől kaptam meg levelét és küldeményét (címem: Táncsics u. 2. Néprajzi Tanszék). Elolvassa gondolatait, s mindjárt az motoszkált a fejemben, hogy így mindenestül közzé kellene tenni levelét. Jószerint azt az utat vázolja, amely az egyetlen helyes út, s amelyet magam is követtem és követni szeretnék, függetlenül attól, hogy egyetértene-e azzal tekintélyes iskolák képviselői vagy sem. Engedje meg mégis, hogy valamit mondjak a műfajkérdés ügyében. Elfogadom azt, hogy a mesemondás különböző szinten különböző funkciót tölthet be. Ezt – éppen a cigányok körében sokat gyűjtve – magam is tapasztaltam. (Ott van például Gunda professzor cikke is a Fabulában Rostás Béla debreceni mesemondóval kapcsolatban.) Bizonyára régen is így volt: más volt a funkciója a fáraók udvarában, s más volt a beduin pásztorok körében. Más a nyugat-európai gyermekszobákban, és más a kelet-európai parasztság családjainál. Következésképpen nincsen, nem is lehet örök forma. De más a helyzet abban a megközelítésben, ha J. de Vries és mások tételét megfontoljuk, s abból indulunk ki, hogy a mese az Égei-tenger övezetében kialakult olyan hagyomány, amely a kaland-karrier történetét felmutató mítosz racionalizálásával és profanizálásával jött létre, s máig is a hős kalandja, a hős karrierje (progresszív v. esetleg negatív pályája) a legelementárisabb váza a lényege. Olyan sajátos műfaj, amely éppen azáltal válik örökké vonzó elbeszéléssé, hogy a legegyszerűbb és mégis maradéktalan eszközökkel fejezi ki egyik legmélyebb sajátosságunkat (ld. M. Lüthi): valójában a karriervágyat, a sikerült karriert. Persze, mint azt magam is vallom, van egy ideális típus, s attól jobbra nem, de balra (gyengébb forma) végtelen variánsor jelentkezik, mint ahogy a hősepikánál. Marót K. Homerosról, Homeros nagy eposzára vonatkozva mondja: a legrégebb és legjobb. Ti. abban a műfajban. Tehát nincsen lezárt műfaj. De felfogásom szerint is van műfaji idea, amelyhez mindig visszaigazodhatnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a megközelítés értéke szabja meg az elbeszélő tehetségét, nem jelenti azt, hogy a funkciót ne tekintsük lényegi összetevőnek.

A hős kérdéséről jelzett tanulmányát érdeklődéssel várom, mint anyagföltáró eredményei közzétételét is. Most úgy látom, hogy nézetemhez egyre több fegyvertársat találok, nevezetesen azokban a publikációkban kifejezve az enyémmel rokon szemléletet, melyek többek között éppen a romániai magyarság korszerű és minket lassan megszégyenítő lendületű folklórközleményeiben realizálódik. Az anyag is elevenebbnek látszik, s majdnem szükségszerű, hogy olyan funkciókra és olyan műfaji problémákra is felhívják a figyelmet, amelyekre a nyugat-európai kutatóknak nem is terjedhetett ki a figyelme. De talán a miénk sem. Lehet, hogy szerepet játszott ebben az, hogy a Honti J. által is szorgalmazott másik (közösségi mesevizsgálat) pólus oldaláról nem folyt olyan mértékű kutatás, mint a nagy mesemondó egyéniségek szerepének a megállapítását illetőleg. Mi-

kor a mondavizsgálathoz fogtam (kandidátusi munkám máig kéziratban hever az Akadémiai Könyvtár kéziratárában), nem vihettem át a mese szabályait a kisebb műfajra. Így bonyolódtam bele a műfaji sajátosság keresésébe, s még utóbb is (a Gunda Festschriftben) azt kerestem, hogy miként és miért lényegi a történeti monda (az ideáltípusban) tragikumelme és a hős tragikumja összefüggése. A szabolcs-szatmári mondakötet állott mellettem támaszul (hamarosan megjelenik: Fordulj kedves lovam... Kuruc és Rákóczi néphagyományok Szabolcs-Szatmárban²⁰ címmel.) Így hát érdekel a jelzett tanulmányának az eredménye, annál is inkább, mert vizsgálata hiteles anyagon, alapos megfigyeléssel nyugszik. Visszamentem a mítoszokhoz, onnan kiindulva keresem magam is a szakrális-profán, isteni és népi hőstípusok kialakulásának lehetőségeit s megvalósult formáit. Nyilván az indítékok megértése lesz a legfontosabb feladat: miért és milyen törvények inspirálják az előadókat és a hallgatókat ilyen vagy olyan természetű elbeszélés megalkotására, ill. meghallgatására. Olyasmi a hagyomány mezeje, mint a mezők tarka virágszőnyege: ilyen meg olyan virágból kerekedik, mégis más – már csírájában – mindegyik. (Ez nem a biologizmus analógiájaként jutott eszembe.) A hősök alapján mégis két irányban hajlanak: optimista, progresszív, sikeres (mesehős) és tragikus, balszerencsés típus felé. Az anekdota, sok esetben a történeti mondának is nevezett elbeszélés is inkább optimizmust sugároz.

Na de leglényegesebb az, amit fölvetett. A ma ismert mesei forma (mesei műfaj) előtt nem volt-e valamilyen más megjelenési (szoros funkciókapcsolattal) módja a mesei elbeszélésnek. S vajon egy korábbi állapot nem jelentkezhet-e újjólag vagy éppen maradványként bizonyos területeken, bizonyos etnikumoknál. Erre mutat a természeti népek anyaga is. Ennek megfontolása esetén csakugyan komolyan kell venni egy nyugati és keleti európai fejlődési, alakulási tendenciát, vagyis más-más örökség együttes jelentkezését az Önök által vizsgált területen. Ismert, hogy az elmúlt száz évben közzétett európai meseanyag (a feljegyzés fogyatékoságait is figyelembe véve) azt a téves elképzelést is elhintette a kutatók tudatában, hogy ez a mese, ami felszínre jött, s mindig is ilyen volt. Holott legtöbbször már ez az anyag messze távolodott az eleven funkciójától, attól a szerepétől, amelyet egykor (még néhány századdal előbb is) betöltött. Újjólag igazat adva elhatározásának (azt keresni, ami van, s azt találni meg, amivel a közösség élt és él), azt is ismételtelen megjegyezni szeretném, hogy az európai formától eltérő mesei előadás esetében is lényegi támpont lesz a kutatásban annak a megállapítása, hogy milyen műfaji (lehet, hogy egy korábbi műfajhoz húzó, a mítoszhoz közelebb vivő) ideának a vonzáskörébe, pontosabban milyen műfaji ideához közelítő variánsokkal kell számolnunk. Amit én eddig a műfaj kérdésében mondtam, korántsem megfellebbezhetetlen, bár nagyon megfontoltam, a tapasztalattal szembeesítetem, amikor papírra vetni elhatároztam nézetem. De első sorban a népmonda, közelebbiről a történeti népmonda mibenléte, műfaji problémája izgatott.

Természetesen az összehasonlító kutatás s az elméleti jellegű megközelítés hiánya szintén súlyos bajok forrása lehet.

Elnézését kérem a sok gépelési hibáért, de gondolkodás közben sokszor félrebillen az ujjam, amúgy sem vagyok rutinos gépelő. S vegye tőprengésnek soraim, mert szép levele erre serkentett. S ha rokon nézetem az Önével, akkor már én sem vagyok olyan magányosan szemléletemmel. A legbajosabb az, amikor vitába sem bocsátkoznak, csak véleményt summáznak. Így azután vállalni kell a rizikót, s számolni kell azzal, hogy elmarad a visszhang. De kiderül, hogy az elvetett gondolat könnyen ki-sarjadhat. Reflektálása dolgaimra erre mutat.

Dolgozatait várja, és ismételten köszönöm különlenyomatát. Szívélyes üdvözlettel:

Ferenczi Imre

2.

Szeged, 1972. június 9.

Kedves Tanárnő!

Elhúzódtott válaszom írása. Érdeklődéssel vártam ugyanis a jelzett, a hős kérdéskörét vizsgáló-elemző tanulmányát, de sajnos mai napig nem kaptam meg. A jobbat remélem, hogy nem elkallódásról van szó, hanem esetleg eddig nem tudta továbbítani. Örülnék, ha megkaphatnám, hiszen éppen az eleven folklór gondja, megértése foglalkoztat mindkettőnket s okozza nézetünk rokonságát. Úgy látom, s ebben a kelet-európai kutatók (gyűjtő-kutatók) többsége egyetért, hogy a mi kontinensünk népeinek hagyománya, népmese stb. kincse ugyan felmutatja a történeti kiinduláspontból eredő közös vonásokat, de mindenképpen döntően latba esik az egyes népek örökölt nemzeti mítosz-, vallási gyökerű hiedelmi kincse, államiságában elfogadott vallási rendszere, etikai-morális normája, az egyes népek mentális és lelki sajátossága. Az eltérő múlt (történelem), foglalkozás, műveltségi szint és tovább: mindez visszatükröződik a népmesehagyományban is. A folklórban éppen az az izgalmas rejtély, hogyan villantja fel az örök, a történelemben és nemzeti és szűkebb közösségi normákban érző és gondolkodó ember arcát a maga kíváncsiságával, a hagyomány normáinak engedelmességgel, szellemi horizontjával egyezően. Lüthi legszebb gondolatának én azt látom, hogy felismerte a legemberibb karrierábrázolás tükröződését a népmesében. Itt látom a mítoszokkal való kapcsolat és váltás föltételezésének indokoltságát, amelyet J. de Vries oly szépen megfogott, megalapozottan fölvetett. Sajnos a tipologizálás vagy akár Lüthi irodalmiasító meseinterpretálása is elfedheti a tisztánlátást akkor, ha a művelt közönség nyomtatáshoz szokott szemléletét és meséit nem úgy fogjuk fel, mint az egyik megközelítési forma (út) követését a műfaji lényeg megismerésében. Én így fogadom el az ő elemzéseit, következtetéseit. S nem konfrontálva! Szerintem az anyag természetéből kiin-

dulva, a kelet-európai mesehagyomány sajátosságait figyelembe véve, nem az lesz a dolgunk, hogy a konfrontálást helyezzük előtérbe, hanem a főntebb említett alapvető rugók szem előtt tartásával a mi anyagunk sokoldalú interpretálását is elvégezzük. Ez összetettebb, nehezebb, az előmunkálatok száma is csekélyebb: együtt szinte mérhetetlenül nagy feladat. Ha ezt megoldanánk, akkor nem új iskolát alapítanánk, hanem fölfednénk azt az eleven hagyományt, azt a sok rejtélyt, amelyet nevezetesen a nyugati kutatók nem láthattak meg. Más szóval, új oldaláról mutatnánk be a népmesét. Mert az is bizonyos, számos arca van a néphagyománynak és számos szemszögből kell közelítenünk a népmesekeincs megértéséhez. Teljesen egyetértek Önnel, hogy a mi folklórproblémáinkat nem lehet kölcsönvett elméletekkel és interpretációkkal maradéktalanul megoldani. És az lesz a legnagyobb tanulság, ha az elméletek által megtanuljuk a sajátunkat felismerni, felszínre hozni, mint azt korábbi levelemben is említettem. Megkockáztatnám, hogy talán éppen a folklór lehet az a terület, amelyből olyan tanulságot tárhatunk fel, tehetünk a tudomány asztalára, amely már csak nekünk adatik meg. És a közös emberi megértése szempontjából is. Így láthatjuk Bartók kutatásaiban és alkotásaiban. A prózai alkotásra is érvényesíthető. Legalábbis fönnáll a lehetősége.

Még izgalmasabb lesz komolyan venni a néphit, a mindkét (népmese, népmonda) prózai költészeti hagyomány gyökereit tápláló szellemi örökség és élő igény jelentőségének a megértését. Szerintem hiba lenne, és éppen a mi oldalunkon lenne hiba a néphit rejtélyeinek a mellőzése a műfajértelmezés szempontjából. De nem úgy látni ezeket a rejtélyeket, hogy survivalok csupán, hanem keresni kell, hogy miképpen lehet építő eleme a költészetnek, miképpen lehet kifejezője kimondhatatlan és kimondott vágyaknak, miképpen lehet tápláléka a racionális valóságértelmezésen túlmutató élményszükségletnek. Majdhogynem dialektikus kapcsolatról lehet beszélni, csakhogy ez a dialektika a felszínen tele ellentmondásokkal. A mese ilyen értelemben szeszélyesebb, mint a népmonda, mert olykor, sőt sokszor a mesélő éppen abban leli örömét, hogy lenézzé, megfeddje a hiedelmet. Ennek ellenére bármikor kölcsönzi a hiedelmek arzenáljából odaillő motívumokat, illusztrációkat. Esetleg motiváló, alaphang-intonáló funkcióban alkalmazzák a hiedelmet. Tanulságos lenne megnézni elbeszélői szempontból (éppen az élő mesekincs, az elbeszélők Önök által megismert típusainál) azt, hogy mennyiféle funkcióban szerepel a hiedelem a mesekincsben, sőt egy-egy mesében is! És itt vagyunk a funkció kérdésénél. Ezzel is sok vívódni valónk lesz még. Általános funkció, konkrét funkció, regresszív és progresszív funkció az epikum szempontjából, a történet szempontjából. És a többi észrevevése az elemzésnél. A mikroelemzés ezen a téren sok mindennel adós. Meggyőződésem, hogy az élő anyag felszínre hozása segít bennünket abban, hogy az általános törvényszerűségeket fölismerjük, mint az, ha a kutatási hagyományok, netán iskolák hűségese tanítványai maradunk. A jó iskola az új keresésére, az új

fölismerésére készít fel. Eleget látjuk, hogy mennyire nagy baj az, ha egy-egy módszer vagy folklore irányzat fetiszizálódik. Ennyit egyelőre, és örömmöm kifejezésekképpen, mert gazdag levele tanulságos és örömteljes híradás eredményeiről, szaktudományunk eredményeiről. Ezen túlmenően igen tetszik nekem az, hogy a folklórral, a népmeséssel úgy bánt, mint az emberek, a vizsgált közösségek szellemi táplálékával (jelentőségben, funkciójában), s nem olyképpen, mintha az csak kuriozitás, afféle gyermekes cifrázkodás és naivitás lenne. Nem mondom, annak tűnik igen sokszor, hiszen a könyv már sok helyen felülkerekedett, de valóban meg kell próbálnunk a régebbi nemzedékek szemléletébe behelyezkednünk. És a ma emberének visszakapcsoló igényét is tekintetbe véve közelemben. Ha ezt nem kíséreljük meg, akkor lehet, hogy zárva marad éppen a legnagyobb rejtély nyitja: miért mondott mesét az ember évszázadokon át és mond ma is kicsinek és itt-ott még nagynak. Érthetően képesség dolga is a lemerülés. A népmese nem szöveg csupán, nem papírra vethető termék csupán. Ami még mellette van, ami láthatatlanul benne van, azt nem láthatja meg meseszövegeken nevelkedett filológus.

Még befejezésül azt szeretném itt jelezni, hogy egyidejűen postára adom nyomtatványként a szabolcs-szatmári mondagyűjtésünkől összeállított kötetet.

Szívélyes üdvözetem küldöm:

Ferenczi Imre

3.

1973. febr.12.

Kedves Tanárnő!

A múlt év végén írt sorait, jókívánságát megkaptam. Időbe került, míg eljuttott hozzám Jugoszláviába, ahol 3 hónapos tanulmányutam töltöttem.

Örvedetes híradása kötetei megjelenéséről tudósít. Minél hamarabb „megszületik”, annál jobb. Előre is köszönöm, hogy megküldésüket ígéri. Biztos lesz alkalmam írni róla nálunk irodalmi vagy szakmai folyóiratoknál.

Jó munkát kívánva üdvözli

Ferenczi Imre

4.

Szeged, 1973. április 21.

Kedves Tanárnő!

Hazajövet Jugoszláviából (3 hónap után) kézhez kaptam a szép küldeményeit. (A népmese furfangos hőse: a kópé és A nap húga meg a pakulár). A könyvet Ilia Mihály szerkesztő barátom adta át a Tiszatájban recen-

zió közlés végett. Természetesen örömmel teszek eleget kérésének. A rövidebbik írását már elolvastam, a könyv ezután lesz olvasmányom. Mihelyt szusszanásnyi időm lesz, megírom az ismertetést. Örülök, hogy megjelent a szép könyve, s nagyon köszönöm dedikált példánya megküldését. Hasonlóképpen a különlenyomatot is.²¹

Engedje meg, volna egy nagy kérésem. Szeretnék hozzájutni Kallós lemezre vett balladakiadványához. Tudna-e nekem szerezni s eljuttatni egy példányt belőle. Itt nálunk sajnos nem lehet megszerezni. Természetesen viszonzóim itteni kiadvány megküldésével. Ha megszerezné s eljuttatná a Tanszék címére, nagyon megköszönném.

További jeles gyűjtemények megjelenését várva köszönti és üdvözlí
Ferenczi Imre

5.

Szeged, 1973. V. 17.

Tisztelt Tanárnó!

Az Új guzsalyam mellett című gyűjteményt rendben kaptam. Nagyon köszönöm az eljuttatását (ez is igen szép kötet). Most arra kérem, hogy – „jó tettért jót várj” – fordulattal élve viszonzhassam itteni kiadvánnyal. Ha megszerezhető lesz az, eljuttatom. S külön köszönöm a kötet előlegezett árát.

Megírtam mesekötetéről az ismertetőt, s átadtam a Szerkesztőnek. Momentán inkább a bevezető tanulmányhoz fűztem észrevételem, s hangsúlyoztam az egész anyaga megjelenésének fontosságát. Bizonyára készül is már az összeállítás.

További eredményes munkájához jó egészséget kívánok, s tisztelettel üdvözlí:

Ferencz Imre

6.

Szeged, 1973. június 21.

Kedves Olga!

Kissé késve továbbítom az ígért adatokat. A népmese középkori irodalmi kapcsolataira vonatkozóan érdemes elolvasni:

Albert Wesselski: Versuch einer Theorie des Märchens... Reichenberg i. B. 1931.

A. Wesselski: Märchen des Mittelalters. Berlin 1925. (Röhrich stb. szerzőket – mint látom – könnyebben eléri).

C.W. von Sydow: Das Märchen als indogermanische Tradition. In: Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde. Jg. 4. (1926) 207–215. Sydowí elmélet mintegy előzménye Jan de Vries: Betrachtungen zum Märchen, besonders in seinen Verhältnis zu Heldensage und Mythos (FFC 150. 1954)

és W. Liungman: *Das wahrscheinliche Alter des Volksmärchens in Schweden* (FFC 156. 1955) munkáiban kialakított felfogásának.

A mítoszi hősök születési és származási hagyománykör áttekintését nyújtó tanulmány Lord Raglané (hivatkozom rá a Gunda Festschriftben írott tanulmányomban).

Itt ismétlem, hogy a mágikus háttér iránti figyelem nagyon fontos, s a Lüthi megközelítése szintén érdemes kísérlet. A magam részéről sokban igazat adok Bastian Adolf Elementargedanke-elméletének. Látom, egyre többen emlegetik megint, nem ok nélkül. Ha az ember komoly történelmi (időbeli) támpontokat keres, nem hanyagolhatja el az antik görög mítoszi és hősi hagyomány vizsgálatában elért magas szintű kutatási eredményt. Marót Károlyé egyik fontos hajtása ennek. Továbbhaladhat az iráni-perzsa stb. keleti hagyomány felé. Fontos a délkelet-európai hagyománykomplexum összetevőinek felderítéséhez.

Messzemenően egyetértek, hogy a gyakorlati (gyűjtő stb.) munka mindenél fontosabb ma is.

További sikereket, munkájához jó egészséget kívánok, s mindketten igaz baráti üdvözlötünket küldjük:

Ferenczi Imre

7.

Szeged, 1974. március 19.

Tisztelt Tanárnő, kedves Olga!

Nagyon köszönöm A mítikus hős című tanulmánya különnyomatának a megküldését.²² A mondandója, mint tudja, több okból is érdekel engem. De különösképpen azért tetszik írása, mert a hősök rokon vonásait messzi visszafelé is követi. Ezen a helyen nincs terem a témáról beszélgetni. Talán azt mondhatnám, hogy örömmel olvasnám egy új cikkben a folytatást, hiszen az epikum spektrumában további példák kínálkoznak. Azt mindenképpen joggal hozza szóba, hogy az antik mediterrán kultúra s hozzá a fgr.²³ hagyomány nyomós érveket ad a távlatok feltárására.

Sikeres további munkát kívánok, jó egészséget. Mi sajnos nem vagyunk gondok nélkül (feleségem beteg), de talán a tavasz jobbulást hoz neki is.

Tisztelettel üdvözlö:

Ferenczi Imre

8.

Szeged, 1975. június 5.

Kedves Olga!

A minapi válaszom utáni napon már meg is kaptam A mesemondó Jakab István c. népköltési monográfiájukat²⁴. Örömet szerzett, s ez úton – újra – gratulálok szép munkájukhoz. Azt kívánom, hogy abból a gazdag

készletből, amelyet fáradozással összegyűjtöttek, további kötetek lássanak napvilágot, vagyis publikáltassanak. Egyik olyan tény kötetük, amelyre illik az a megállapítás, hogy példamutatóan dolgoznak. Közös nyereség folklórkutatásunkban. Utaltam talán előbbi levelemben arra is, hogy a tapasztalat és az elmélet egysége, a belső törvényszerűségek és a mesemondókra ható külső benyomások, műveltségi elemek átfogó elemzése, kitekintő összevetés (összehasonlítás) etc. – mind-mind hozzájárult a mesekötet tartalmasságához. Figyelemre méltó más összetevő: pl. a lélektani mozzanat érdekes kifejtése. A mesekutatók ezt megteszik, mert mint jeleztem, magamat csak az ügy iránti buzgalom elismerőjének tekintem. Önrevíziómban éppen ott tartok, hogy megvizsgáljam eredményeim pótolandó hiányait. Belevetettem tehát magam új kurzusba s ha erőmből telik, remélhetőleg javára lesznek közleményeimnek és közlendőimnek. A tapasztalat követeli az új tennivalót, s meg is szabja annak irányát. De ne higgye, hogy afféle rezignált nyugalom vezet engem. Ellenkezőleg. A kritikától azonban tartózkodom, mert olyan ragyogó módszerei vannak a törlesztésnek, amelyet korábban nem akartam elhinni. És miért „élveztem” a törlesztéseket: az őszinteséért! Érzékenynek tartanak. Mentségem csak az, hogy eme jelző forrása az érzéktelenség. De vajon tudhat-e valaki a folklórról beszélni s egyáltalán megközelítheti-e az élő forrásokat, ha puszta racionális tárgyként fogja fel. Írásai mutatják, hogy az érzelmi és a racionális látásmód ugyanannak a látásmódnak egy-egy aspektusa. Ez nem is lehet vita tárgya. De tulajdonképpen a magam módjára célozgatni itt és most udvariatlanságnak tűnhet. Vegye úgy, hogy ebben is rendhagyó vagyok, s kerülni akarom a modorosságot. Éppen tanulmánykötete és gyűjteményük kihangzó igazsága érteti meg velünk a népmesék mindenkinék szóló jelképi voltát. Persze nagyon hosszan kellene beszélnem arról, hogy mi az én (a kutató) bizonyos pesszimizmusának a forrása.

Újólag megköszönve ajándékukat, azt kívánom, hogy lendületes munkálkodásuk töretlen legyen. Optimista vagyok: hiszem, hogy így is lesz. Ha én most a „síró-nevető” királyhoz hasonlítom magam, teljesen egyéni és csak mostani lelkiállapotom kifejezője. Egyik szemem könyveik láttán mosolyog.

Várom szebbnél szebb eredményeiket.

Szívélyes üdvözlettel

Ferenczi Imre

9.

Szeged, 1975. október 28.

Kedves Olga!

Elnézését kérem, hogy késve válaszolok. Dolgozom mostanában is, a bokros teendők miatt azután elmaradtak kedves kötelességemnek számító válaszok.

Emlékezve egy anekdotakörről tartott előadásomra, kérte, hogy juttatnék valami forrásutalást a népi humor tárgyköréhez. A Magyarság néprajza Anekdota fejezete utal az idevágó irodalomra. Ortutay Gy. – Dömötör T. – Katona I. – Voigt V. adtak közre Folklor körét összefoglaló jegyzetet (néprajzszakosoknak), amelyben Voigt V. írta az anekdota tárgyú részt. Tőlük kérje meg ezt a jegyzetet, ha még nem ajándékozták volna oda Magának. Voigt utal a további tennivalókra, hiszen Tóth Béla és György Lajos óta nem sok munkása akadt a folklór e fejezete művelésének. Én úgy fogtam bele a dologba, hogy a folklórgyűjtéseim során elő-eljötték adatok, majd jobban ügyeltem rájuk. A magam tapasztalatait rögzítem most az I. sz. közleményben, azután bővebben szólok a gyakorlati és elméleti tanulságokról. Magamnak kellett új és távolibb kutatók nézetét összeszedgetni, de azok nem a mesei humorra vonatkoznak, legalábbis nem elsősorban. Minthogy mesekutató nem vagyok, Ortutay prof. úrékhoz forduljon jó tanácsért, vagy legalábbis olyan valakihez, akinek mesekötete jelent meg. Itt-ott látok utalást a mesei humorra vonatkozólag. Természetesen én elküldöm majd közleményem különnyomatát (1976-ban jön az I. rész): a Néprajzi és Nyelvtud.²⁵ c. Actánk hozza le. Kisebb kötetben való összefoglalásra telnék, de egyelőre ez nem jöhet szóba. Ez azonban már nem tartozik kéréséhez.

Tisztelettel és üdvözléssel:
Ferenczi Imre

Erdélyi Zsuzsanna levelei

Erdélyi Zsuzsannával, az *Archaikus imádságok* világhírű szerzőjével egészen sajátos volt a kapcsolatom. Úgy kezdődött, hogy a *Paraszt dekameron* című kéziratomat (Budapest 1977) az ő ajánlása révén hozta ki Sík Csaba, a Magvető Kiadó irodalmi vezetője. Ezt az itthon rendhagyónak számító kéziratot azért vittem fel Pestre, mert az itthoni megjelenésre semmi esélye nem lehetett. Ezek a szinte játékosan, sok humorral megírt baráti levelek az Olvasónak – reményem szerint – a szenvedélyesnek ismert tudós egy talán nem is sejtett arculatát villantják fel.

1.

Budapest 1977. jan. 14.

Aranyos Olgám, biztos csodálkozol, mi a szösz ütött belém s egyszerre levelezni kezdek Veled? Nem a szösz ütött, csak búékot akarok kívánni Neked s jó búékot. A dolgok mennek, a könyvek megjelennek, s amivel kapcsolatban kételyek, aggodalmaskodások merültek fel a szerző részéről, az már „műszakon is van”, ahogy mondani szokták, ahogy ezt tegnap nekem

mondták. A „műszakon van” egyértelműen azt jelenti, hogy tetszett, meg azt is, hogy siker lesz. Ők is tudják, mit csinálnak, mire harapnak, mert harapnak.

Remélem, egészséges vagy, jól vagy. Közben megjártam Lengyelországot. Szinte az angvállal szálltam be az ablakon karácsonyra. Mi gyermekkorunkban úgy mondtuk/tudtuk, hogy az angyal hozza a fát, a karácsonyfát, s mindig kukucskáltunk, hogy legalább egyszer meglessük. A lengyel út nagyon hasznos volt, s mind a folklór, mind az emberi szempontból sokat adott. Remek párhuzamokat s középkori horgonyzókat. Ezekből a sok is kevés, a kevés is sok, országa válogatja.

Dolgozom az új könyvön, de előtte határidős más ügyek vannak, nyomnak. Le kell adnom őket, hogy nyugodtan folytathassam az őszön fölfüggesztett munkát. Sajnos megint feszes a határidő, pedig már aligha tudok napi 20 órát dolgozni, mint a két Hegyet hágék...²⁶ esetében.

BÚÉK még egyszer s a kötelezőnél több öröm. Sokszor szeretettel ölelcsókol: Zsuzsa

2.

Budapest 1978. jan. 15.

Édes Olgám, ugyancsak jócskán várhattál levelemre. Megkaptam én időben. Nem tudtam írni, mert éppen életem bolond időszakját éltem-jártam: betegség, kórház, baleset, klinika és utána hosszú heteken át, szinte a mai napig a lázasság. Most már kezd visszatérni erőm és munkakedvem, de még mindig nem vagyok a régi. Remélem azonban az új esztendő és a hosszabbodó nappalok fölerősítik azt a fényt, melyre mind testi, mind szellemi vitalitásunk szempontjából annyira szükségünk van. Ez nem költői öklendezés, hanem tény. Furcsa szerkezetű az emberi test, azt kell hinnem, ahogy közeledik a tavasz, úgy térünk ismét magunkhoz, főleg az ilyen főbe veretek, mint amilyen én voltam.

Könyvednek sikeréről nem kell szólnom. Gyorsan elfogyott. Többen nyivasztanak meg, hogy szerezzek nekik. Nincs. Megkaptam a küldött példányod, és nagyon jólesett. Ugyancsak szeretettel olvastam „bábai” mivoltomra való szíves emlékezésed.²⁷ Jól van ez így. Az ember ott és annak segít, ahol tud, illetve ahol annak fontosságáról meg van győződve. Könyved sors- és népléktan, még ha sajtáságos műfaj formájában jelentkezik is. Az enyém sem szabvány: etno-pszichológia és mentáltörténeti keresztmetszet. Mégis markánsabban van benne mindez, mint sok annak kikiáltott műben. Az ember nem a betű jelezte szavakat nézi, hanem a mögöttes értelmet és latens mondanivalóját kutatja. A Paraszt dekameron folklorice kiemelkedő munka, akármit is gondolnak róla egyesek. A jelzett rádióelőadás ez esetben sem nem osztott, sem nem szorzott, mert akkorra már rég nem volt ebből egy szem sem.²⁸ Lehet, hogy valahol vidéken kis helyen még lehetne találni elfekvő példányokat, de aligha hiszem. Nem

egészen értem a „hiedelemtörténet” meghatározást. Ezek a „sztori”-k aztán igazán nem azok, hanem első dleges igaz történetek, ahogy Te is jelölöd kitűnő bevezetődben. Ha az ember azt elolvassa és végiggondolja, minden egyértelmű. Elsősorban igaz történetek, de ahogy írtam fent: öszszességében népismeret a javából és élet-tükör. Szék községé, Kali nénié? Vagy bármely magyar falué, öregasszonyé? Egyre megy. Érvényes egyénre, érvényes közösségre.

Ne sokat tördj azzal, ki mit mond és mit ír. Járd a Magad útját, ami jó út. Értéked úgysem a kortárs szakma, hanem az utókor dönti el. Ezt aztán én nyugodtan mondhatom, annak ellenére, hogy zengő-harangzúgásos kritikákat kaptam – egyetlenegyét sem szakmai lapban, folyóiratban. Főleg az irodalmi orgánumban. Született egy nagy műfaj, benne van lassan egy évtizednyi embertelen munka, éjt nappallá tevés. És – a szakmai lapokban nyoma sincs. Legalábbis én nem láttam, s tudomásom sincs róla, hogy azokban recenzálták volna...²⁹

Azt hiszed, érdekel? Nem az én szégyenem, hanem a szakma kára. Cél-szerű volna bizonyos okok miatt a külföldi folklorisztika tudomására hozni, hogy nálunk ilyen jellegű kutatás folyik lassan már 10 éve. (1968 decemberében volt emlékezetes találkozásom öreg Bakos nénivel, ez a műfaj születési éve nálam, még ha csak 1970. február 11-én tartott akadémiai előadásomban lépett be hivatalosan is a népköltészet műfajai sorába eléggé zajos segédlettel: Ortutay, Pais Dezső, Mezey László és számtalan jelenlevő: Bárczy Géza és hasonló nagyságok örömködése közepette.)

No lám, mondd Te is, és csak dolgozz! Az a fontos, ami megjelenik és ezzel maradandóvá válik az Utánad jövők számára. Ők már hiába rohangálnak Kali nénik és öreg Babosnék után. Nyilván lesz még, amit összeszednek, de ez már csak böngészés lesz. Nagyot változott a világ. Mi még markolhatunk: kocsiderékszámra akad annak, aki keres. De sajnos nem nagyon folyik a keresés. A gyűjtés túl fáradságos, és talán nem is elég előkelőnek tekintett feladat. Számtalanszor hallottam magamról is kezdetben, talán még most is: „... csak gyűjtő!” S erre a „csak”-ra büszke vagyok, mert én szolgáltatom s az ilyen magamfajta „csak”-ok az anyagot. S az anyag kell, nem az egyéni összeollózott duma és desztillált elméletek sora. Az anyag, amely hovatovább eltűnik, mert eltűnnek az azt agyukban tárolók, átöröktők, talán valami műviségben csak: pávakörökben színpadra, tévé elé vive. De már nem eredeti funkciójában, élethez tapadottságában. Ez már szinte népszínmű. Jobb, mint a teljes elsovadás, de nem az igazi. Ilyen funkcióváltás csak lényegi-eszmei módosulással járhat, s ezzel bizonyos értelemben devalválódással. Na de most nem értekezem erről. Úgyis eleget vártál írásomra. Addig nem írtam, míg nem volt bennem belső szufla, és amíg csak köpködtem volna a lelki miazmákat. Rossz zériába kerültem. Sajnos hosszú hetek kiesését új könyvem munkálatain is érezni fogom. Talán azért kész leszek vele. Összel le kell adnom. Ez már módosított határidő.

Az új Hegyet hágék-nak örülök persze. Annak külön, hogy könyvedben hirdetik. Ez jó összefonódás, de jellemző.

Bálint Sándor könyvé³⁰ kijött s nagyon szép. Nagy mű, pótolhatatlan. Nem is tudom, hogy tudtunk ez ideig megenni nélküle.

Sik Csaba már nincs a kiadóban. Magam is meglepődtem, hogy szedte a sátorfáját és átment, ha jól emlékszem, a Mórához.³¹ Mivel nem volt módom oknyozni, nem is törtem magam, miért tette. Tény. S szerencsés tény, hogy eddig volt. Nagyon sajnálom, de ő tudja, mit miért tesz. Azóta még nem beszéltem vele. Nehéz volt már az egész ősz is.

Lehet, hogy már nem időszerű, de azért kérekednek eleget teszék, be-telefonálok a szerzői példányszámok és a pénzáttalálás ügyében. Szerintem ez már rég megtörtént. Édes Olgám! Boldog újesztendőt kívánva s hozzá érőt, egészséget, ami a legfontosabb. Sokszor szeretettel ölel-csókol:

Zsuzsa

IRODALOM

BERZE NAGY János

1957 *Magyar népmesetípusok*. I-II. Pécs

S. DOBOS Ilona

1964 *Az igaz történetek műfajának kérdéséről*. Ethn. XXV. 2. 158–217.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 *Hegyet hágék, lőtől lépék*. Archaikus népi imádságok. Budapest

GYŐRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Bukarest

JAKOBSON, Roman

(é.n.) *Mi a költészet?* In. Hankiss Elemér (szerk.): *Strukturalizmus*. II. Budapest. 15–26.

NAGY Olga

1976 *Széki népmesék*. Bukarest

1977 *Paraszt dekameron*. Válogatás népi tréfákból és elbeszélésekből. Budapest

1983 *Újabb paraszt dekameron*. A szerelemről és a házasságról. Budapest

1988 *Asszonyok könyve*. Népi elbeszélések. Budapest

1991 *Világgá futó szavak*. Havadi beszélgetések. Budapest

1993 *Táltos és Pegazus*. Budapest

1994 *Barangolásaim varázslatos tájban*. Cigány barátaim között. Székelyudvarhely

NAGY Olga – VŐÓ Gabriella

1974 *A mesemondó Jakab István*. Bukarest

SAPIR, Eduard

1971 *Nyelv és kultúra*. Budapest

JEGYZETEK

¹ Ezzel kapcsolatos élményeimet, tapasztalatomat lásd: Nagy O. 1994.

² A mese alakulásának két fontos tényezőjét: *az alkotó egyéniség tehetségét*, valamint a *befogadó közösség szerepét* *Alkotás és befogadás* című, megjelenés előtt álló kötetemben részletesen elemzem.

³ Berze Nagy 1957.

⁴ A szerző *igaz történet* jelzős szerkezetből álló, időzőjeles műfaji megnevezése helyett a szóösszetételes *igaztörténet* formát használjuk. *A szerk. megj.*

⁵ Illyés Gyula: *Puszták népe*. Budapest 1962.

⁶ S.Dobos 1964.

⁷ Nagy 1977. 5.

⁸ Nagy 1988.

⁹ 1999 februárjában a budapesti TV 2 adón részleteket mutattak be a filmből, ezt előzte meg egy rövid beszélgetés, melynek témája, hogyan találtam rá az elbeszélések előadására.

¹⁰ Sapir 1971.

¹¹ Jakobson, é.n.

¹² E „mellébeszélésekből” állt össze a *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések*. Budapest 1991.

¹³ A levelek eredetijét az Országos Széchényi Könyvtár Archívumában helyeztem el.

¹⁴ Jakab István ősei tepelesként kerültek Görgényüvegcsúrra, ahol a XVIII. századbéli üveghuta munkásaivá lettek. Ő már magyarnak tartotta magát, cigányul már nem is tudott.

¹⁵ Akadémiai Kiadó.

¹⁶ Jakab István mesegyűjteményének egy válogatása, melyet Vöő Gabriéllal gyűjtöttünk és rendeztünk sajtó alá, valójában tévedésből jelenhetett meg Bukarestben. (A kiadó neve – miként a borítón megjelenik – ACADEMIA DE STINTA SOCIALE SI POLITICE A REPUBLICII ROMANIA.) Miről is van szó? Munkánkról – mely úgynevezett terv-munka volt – a kolozsvári Folklor Intézet vezetősége mindig a bukaresti felettes intézetnek számolt be. A cím és az ismertetés románul jelent meg, minek folytán elhatározatot: a gyűjtés érdemes az itteni megjelenésre. Mikor kiderült, hogy a gyűjtés és a hozzátartozó tudományos elemzés magyar nyelvű, megdöbbentek: hiszen ez nem kiadható! (Jegyezzem meg, hogy a hatvanas években ugyanennek a kiadónak még volt magyar társszerkesztősége!) Ekkor Domokos Géza, a Kriterion kiadója – akihez felmentem, hogy kötetemet felvállalja – azt javasolta: jelenjen meg itten, viszont a Kriterion felajánlja a kötet teljes megszerkesztését. Ezáltal – miként nekem kifejtette – precedenst teremthetünk a magyar könyveknek itt való megjelenéséhez. Így történt aztán, hogy Szilágyi N. Sándornak, a Kriterion akkori szerkesztőjének munkája által (beleértve szerkesztést, korrektúrát stb.) mégis megjelent. (Hadd tegyem hozzá: neve fel sem került a címlapra!) Ekkor merült fel bennünk, hogy a teljes meserepertoár – mely nem kevesebb mint 2000 lapot tett ki – kiadását megpróbálhatnánk a román, illetve a magyar Akadémiai Kiadók közreműködésével a maga teljességében kiadni. Ekkor vettük fel a kapcsolatot Ortutay Gyula professzor úrral, aki a Magyar Tudományos Akadémia kiadójának igazgatója volt.

¹⁷ Az 1976-ban megjelent *Széki népmesék* (Bukarest) című kötetről van szó.

¹⁸ Győri Klára *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című önéletrajzi vallomásról van szó (Bukarest 1975), mely gondozásomban jelent meg.

¹⁹ Ferenczi Imre levelei jól dokumentálják azt, milyen tanulságos az erdélyi kutató számára, ha magyarországi kollegája nem csupán reflektál leveleire – s ezáltal hozzásegíti őt a továbbgondoláshoz, a továbblépéshez –, hanem figyelmezteti ottan megjelent munkákra, melyeket gyakran sikerült el is jutatni hozzám.

²⁰ Molnár Mátyással, Vaja. 1972. *A szerk. megj.*

²¹ Ismertetése *A romániai magyar népköltészet kutatása* címen a *Tiszatáj* 1970/9-es számában jelent meg.

²² Tanulmányom 1972-ben a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 2. számában (287–302.) jelent meg.

²³ Finnugor. – *A szerk. megj.*

²⁴ L. 4. számú jegyzet. – *A szerk. megj.*

²⁵ *Néprajz és Nyelvtudomány* – a szegedi JATE néprajzi és nyelvészeti tanszékeinek évkönyve. – *A szerk. megj.*

²⁶ Erdélyi 1976. – *A szerk. megj.*

²⁷ Tréfás célzás arra, hogy neki köszönhetem azt, hogy a Magvető a *Paraszt dekameron. Népi elbeszélések* (1977) című kéziratomat teljesen ismeretlenként elfogadta. Újabb kézirateim is itt jelentek meg később: *Újabb parasztkamerón. A szerelemről és a házasságról* (Budapest 1983), valamint az *Asszonyok könyve. Népi elbeszélések* (Budapest 1988).

²⁸ A budapesti rádióban egy néprajzos kollégánál – nevét tapintatból elhallgatom – eme első jelentkezésemet azzal bírálta meg, hogy az nem is igazi népköltészet!

²⁹ E keserű szavak arra utalnak, hogy a pályatársak a megszokottól eltérőt elutasítják. Viszont a nem pályatársak részéről, a nem-szaklapokban szinte máig nem szűnt meg a kötet iránti méltó elismerés, sőt csodálat.

³⁰ *Ünnepi kalendárium 1.* Budapest 1977. – *A szerk. megj.*

³¹ Ehhez csak annyit tegyek hozzá: Sik Csaba *Holnap* néven máig működő új kiadót létesített. Neki köszönhetem azt is, hogy 1993-ban *Táltos és Pegazus* címen egyfajta rendhagyó könyvem jelenhetett meg. Hiszen néprajzos létemre új könyvem – hogy a kötetem borítójáról az általa írt ajánlásból idézzek – ... *az utóbbi évek legjelentősebb magyar néprajzi-irodalomtörténeti-irodalomelméleti munkája, mely* – hogy ismét őt idézzem – *az irodalmi esztétikum történetét mondja el az őskultúrától a modernig, s amely szerinte ha szűk körnek is szóló, de izgató, gondolkodásra kényszerítő, nagyszerű könyv...*